

АРХЕАЛОГІЯ

РЭКАНСТРУКЦЫЯ ПАХАВАЛЬНАГА АБРАДУ КРЭМАЦЫ ПА ДАНЫХ РАСКОПАК КУРГАННЫХ МОГІЛЫНІКАЎ ПОЛАЦКАЙ ЗЯМЛІ

А.В. ВАЙЦЯХОВІЧ
(*Інстытут гісторыі НАН Беларусі, Мінск*)

Па даных раскопак курганных могіллынікаў Полацкай зямлі разглядаючца пахавальны абраад крэмацыі, яго рэканструкцыя. Даецца спроба прасачыць стадыі пахавальнаага абрааду крэмацыі згодна пісьмовым крыніцам. Вылучаючца наступныя стадыі: апрананне цела, будоўля пахавальнаага вогнішча, непасрэдна працэс крэмацыі, транспартыроўка парэшткаў на месца пахавання, насыпанне курганныага насыту. Таксама разглядаючца асобныя рытуалы: ахвярапрынашэнне жывёлы, змяшчэнне ў пахаванне рэчаў, не звязаных з касцюмам, каменныя і драўляныя канструкцыі ў насыту.

Абраад крэмацыі існаваў ў розных народаў і ў розныя часы. Вогненнае пахаванне ўзгадваецца ў Іліадзе Гомера, Саге аб Беавульфе, Інлыі Абу Рэйхана, Хроніцы М. Стрыйкоўскага і інш. Аднак толькі падрабязнае апісанне спалення цела заможнага руса зробленае Ібн Фадланам у X стагоддзі дае ўяўленне аб складанасці і разнастайнасці язычніцкіх пахавальных рытуалаў іх паэтапнасці ад моманта смерці да збудавання курганныга насыту.

Звесткі аб існаванні абрааду трупаспалення ў славян лясной зоны Еўропы можна знайсці ў Аповесці мініулых часоў, Аналімнай Рэляцыі, вытрымкі з якой прыводзяцца Ібн Рустэ, у творах алі Масуда. У першай гаворыщиць аб звычаях радзімічаў, вялічаў, севяран, крывічаў і шых язычнікаў: «И аще къто умъяряши творяху тризну над ним. И посемь сътворяху краду велику и въложаху на краду мъртвца и съжъжаху и. Посемь, събравъше кости, въложаху в судину малу и поставляху на стълпе на путех...» [1, с. 15]. У пазнейшай устаўцы XIII стагоддзя дададзена: «...и в курганы сылаху...». Ібн Руста піша: «Калі памірае ў іх (славян) нехта, труп яго спальваюць... На другі дзень пасля спалення нябожчыка яны ідуць на месца, дзе гэта адбывалася, збіраюць попел з таго месца і кладуць яго на ўзгорак». Ал Масуд у X стагоддзі таксама звяртае ўвагу на некаторыя аспекты абрааду славян і русаў: «яны спальваюць сваіх нябожчыкаў з цяглавай жывёлай, зброяй упрыгожваннямі. Калі памірае мужчына, то спальваеца з ім і жонка яго жывою, а калі памірае халасты, то яго ажэндзяц пасля смерці. Калі памірае жанчына, то муж не спальваеца» [2, с. 51, 228, 338].

Аднак для высвятлення розных этапаў пахавальнага абрааду і рэканструкцыі рытуалаў фрагментарных адрыўкаў з пісьмовых крыніц, відавочна, недастаткова, таму для ажыццяўлення гэтай мэты, галоўным чынам, трэба звяртацца да вынікаў археалагічных раскопак курганных могіллынікаў і даных эксперыментальнай археалогіі.

Першую стадыю абрааду – падрыхтоўку цела да пахавання – археалагічна прасачыць практична немагчыма. Па сведчанню Ібн Фадлана, ісця частка зымала 10 дзён і ўключала ў сябе пашыў адзення, выбар і падрыхтоўку наложніцы для спалення, памінальныя піры, збудаванне вогнішча. Аднак трэба ўлічваць што для сялянскіх могіллынікаў разглядаемай тэрыторыі стадыя падрыхтоўкі цела была больш простай. У пахаваннях часта заходзяць дзэталі касцюма. Вопратка заўсёды цалкам згарае. У адноснай захаванасці да нас дахозяць толькі металічныя рэчы. Комплекс жаночых упрыгожанняў VIII – X стагоддзяў звычайна складаўся з прэунага набору, індыкатарамі якога з'яўляюцца плоскія серпантадобныя скроневыя кольцы, спіральныя пранізкі ад галаўных венчыкаў, трапецыяпадобныя падвескі, шкляныя пасцеркі (пераважаюць сінія і жоўтыя) і інш. З сярэдзіны X стагоддзя з'яўляюцца новыя тыпы упрыгожанняў, якія супстракаюцца ў пазнейшых курганах з інгумацый: браслетападобныя дротавыя скроневыя кольцы, груша-падобныя бразготкі з кръжанападобным проразам, некаторыя віды пасцерак і інш.). Дзэталі, характэрныя для мужчынскага касцюма, – жалезні і бронзавыя паясныя спражкі (паясны набор мог складацца з паясных кольцаў, абойміц, накладак), жалезні і бронзавыя падковападобныя фібулы.

Наставным крокам абрааду крэмацыі з'яўлялася збудаванне пахавальнага вогнішча, размяшчэнне на ім цела памерлага і непасрэдна сам працэс трупаспалення. Прасачыць гэтыя этапы археалагічна, за рэдкім выключэннем, немагчыма. Для высвятлення закранутага пытання трэба звяртацца да вынікаў эксперыментальнай археалогіі.

Эксперыменты з рознымі пахавальнымі вогнішчамі паказваюць, што найбольш аптымальнай з'яўляецца канструкцыя ў выглядзе кратаў квадратнай ці прамавугольнай формы. Яна складзена з бярвення ў альбо плашак стосам у некалькі ярусаў. Ніжня складзены больш вольна, для лепшага прытоку паветра. Паміж ярусамі рабіцца праслойкі з галля. Стос у некаторых выпадках умацоўваўся камянямі, драўлянымі калодамі ці вертыкальнымі коллямі, якія ўкопваліся ў зямлю.

Цела памерлага, верагодна, клаі не на верх стоса, а ва ўнутр, таму што праз 15 хвілін спалення яно лопаецца і вадкасці разлятаюцца на некалькі метраў. Тым больш пры такім размяшчэнні цела крэмациі адбываецца хутчэй і эфектыўней. Прайс спалення ад пачатку і да астывання вогнішча працягваецца каля 10 гадзін пры спрыяльных умовах надвор’я. Сам стос гарыць 3 гадзіны, затым ён тлее, а косткі працягваюць гарэць. Пры пахаванні на баку ад вогнішча косткі, верагодна, выбіраліся на наступны дзень апасля крэмациі, аб гэтым жа ўзгадваў Ібн Рустэ.

Слядоў месц для трупаспалення на баку ад кургана на тэрыторыі Палацкай зямлі не зафіксавана. Ф.В. Пакроўскі пытается інтэрпрэтаваць пляцоўку з вугалямі на ўзорку каля могільніка Загор’е падобным чынам [3, с. 166], аднак адсутнасць перапаленых касцей не дазваляе нацверліць гэта.

Курганоў са слядамі правядзення крэмациі на месцы насыпы, дзе вогнішча было раскладзена на ўзоруні гарызонта альбо на спеняльна зробленай падсыпцы. У першым выпадку гэта 11 курганоў на 7 могільніках, 9 з якіх можна аднесці да спалення на месцы з пэўнай доляй верагоднасці. З узёненасцю можна гаворыць аб падобным рытуале ў Глінішчы № 12 і Мілтах № 4 [4, с. 124; 5, с. 122 – 124].

У Глінішчы і Мілтах, лосьць вялікіх па дыяметру насыпах (10 м), можна прасачыць рэшткі пахавальных вогнішча. У першым выпадку яно мела выгляд плямы з буйным вуголлем, пад якой быў моцна пракалены пясок. Памеры плямы, арыентаванай з поўначы на поўдзень, $3,2 \times 2,6$ м. У паўночна-усходнай частцы знойдзены сляды слуника, які мог падтрымліваць дравяніцу. У Мілтах вогнішча было паскладзена на папярэдне выпаленай пляцоўцы і мела выгляд вуглістай плямы, арыентаванай з поўначы на поўдзень, памерам 2×1 м. На ёй фіксаваліся сляды абарэльных плашак, пакладзеных у выглядзе кратай.

Да трупаспалення на падсыпцы можна аднесці 7 курганоў на 6 могільніках. Са значнай доляй верагоднасці можна інтэрпрэтаваць трупаспаленнем на месцы насыпу пахаванні ў курганах Вітунічы № 4 і Новыя Валосавічы № 5 [6, с. 86 – 87; 9, с. 90].

У Вітунічах сляды вогнішча мелі выгляд попельна-вугальнай праслойкі $3,6 \times 3,2$ м, глеба пад ім была аблеплена. Вышыня падсыпкі складала 0,2 м. На мяжы вогнішча знойдзены 2 абарэльныя бервяны даўжынёй 0,8 і 1,7 м. Па кутах вогнішча былі пакладзены вялікія камяні памерам 0,4 – 0,7 м.

У Новых Валосавічах на мацерыку фіксавалася падсыпка з белага пяску магутнасцю да 0,34 м, зверху якой прасочвалася попельная праслойка па ўсёй плошчы насыпу. Само трупаспаленне адбывалася на вышыні 0,74 м. Сляды вогнішча мелі выгляд вугальнай плямы $3,2 \times 1,6$ м, арыентаванай з захаду на ўсход. Магутнасць складала да 0,2 м, глеба пад ім была аблеплена. Перапаленая косткі мелі выгляд паласы даўжынёй 1,8 м. Ва ўсходній частцы фіксаваліся косткі чэрапа і сплаўленыя пацеркі, у заходній пераважна фрагменты трубчатых костак.

Значна большая частка трупаспаленняў на тэрыторыі Палацкай зямлі адбывалася на баку ад кургана. Стациянарныя месцы для трупаспалення, верагодна, былі асобныя для кожнага паселішча. Мяркуючы па такім месцам, знойдзеным на могільніках Валынцаўскай культуры, частка касцей і некаторыя рэчы маглі пакідацца на прагарэшным вогнішчу, а частка збірацца і змяшчацца ў курган. Аб гэтым сведчыць і малая колькасць парэшткаў у пахаваннях.

Вялікая колькасць касцей у трупаспаленнях, праведзеных на баку ад месца пахавання, можа тлумачыцца адначасовым спаленнем некалькіх чалавек на адным вогнішчу, напрыклад, мужчыны і жанчыны. Па гэтых пахаваннях цяжка вызначыць, ці меў тут месца рытуал спалення жонкі, як апісваў ал Масуд, ім наложніны, як у Ібн Фадлане. Аднак у кургане № 2 Вітунічы быў пахаваны чалавек заможнага саслоўя, аб чым сведчыць багаты пояс з бронзавымі накладкамі. Менавіта колькасць накладак (у гэтым выпадку каля 60) з’яўляецца індыкатарам высокага рангу чалавска і яго прыналежнасці да дружыны (калі ў пахаванні прысутнічае зброя) альбо да княскіх чыноўнікаў [8, с. 137; 9, с. 136]. Другое пахаванне – жаночае – прадстаўлена толькі асобнымі фрагментамі касцей, сплаўленых са шклянымі пацеркамі. Гэта сведчыць аб тым, што такія косці наўмысна выбіраліся (так як па-іншаму аддзяліць мужчынскі і жаночыя косці з агульнага пахавання немагчыма) і змяшчаліся асобна ад асноўнага пахавання, магчыма, для таго, каб падкрэсліць сацыяльную няроўнасць пахаваных. Наяўнасць паясных накладак, аднак у значна меншай колькасці (некалькі адзінак) таксама адзначалася ў курганах з крэмацией на тэрыторыі Палацкай зямлі, аднак ва ўсіх адсутнічала зброя. Зброя наогул рэдкая находка для трупаспалення на тэрыторыі распаўсюджвання культуры Смаленска-Палацкіх доўгіх курганоў (КСПДК). Найбольшай колькасцю прадстаўлены наканечнік стрэлаў у 4 курганах. Найчасцей падобныя пахаванні звязваюцца з дружыннай культурай [10, с. 88 – 90]. Аднак толькі наяўнасць іншых прадметаў, уласцівых менавіта дружыннікам, дазваляе вызначыць прыналежнасць пахаванага да гэтага саслоўя. Толькі курган у Баноні № 7 адпавядае гэтым крытэрыям [4, с. 120 – 121]. У астатніх выпадках стрэлы маглі выконваць магічныя функцыі абырэгаў [11, с. 94]. Падобнае ж месца ў абраадзе займаі жалезнія заточаныя прадметы, у прыватнасці нажы. Якія даволі часта сустракаюцца як у мужчынскіх, так і ў жаночых пахаваннях. Прывады, звязаныя з земляробствам, прадстаўлены сярпом з кургана № 2 у Глінішчы [4, с. 123]. Сякера знойдзена ў кургане № 3 Загор’е [3, с. 169]. Такія сякеры звычайна выкарыстоўваліся як баявый і працоўны.

Сведчаннем прыналежнасці да гандлёвага саслоўя можа з’яўляцца находка гірак разнаваг з кургана № 4 Даўборы [3, с. 204 – 205]. Астатнія рэчы, не звязаныя з касцюмам, прадстаўлены ў жанчыні пра-

селкамі і іголкамі, у мужчын – крэсівамі, тачыльнымі брускамі, г.з. тымі прадметамі, якія выкарыстоўваліся ў паўсядзённым жыцці і маглі спатрэбіцца на тым свеце. У двух выпадках у жаночых пахаваннях у Рудня № 15 і Новыя Валосавічы II № (разбураны) знайдзены фігуркі жывёл каня і барана, выразаныя з косці [4, с. 121; 12, с. 95]. Прычым апошняя арнаментаваная фігурка з'яўлялася часткай нейкага касцяноага вырабу з рукіяткай. Верагодна, яны былі звязаны з культам жывёлы, ахвярапрынашэннем якой у іншым выпадку тлумачыцца значная колькасць касцей у пахаваннях.

У Ібн Фадлан апісваецца гэты рытуал: жывёл (сабаку, 2 кані, 2 кароў, пеўня і курыцу) забілі, разрэзаті на часткі і кінулі на вогнішча. Конь, сабака і певень з'яўляюцца праваднікамі нябожчыка на той свет і часта сустракаюцца ў пахавальних культах скандынаўцаў і насельніцтва Усходняй Еўропы [13, с. 85 – 86]. На тэрыторыі Полацкай зямлі вядомы 14 курганоў, дзе выяўлены парэшткі жывёлы, аднак гэта лічба даволі ўмоўная, так як у большасці выпадкаў астэлагічны анализ не праводзіўся. Найбольшую колькасць складаюць хатнія жывёлы: свіння – 6 выпадкаў, авечка – 4, конь – 3, карова – 2, сабака – 1. Дзікія: куніца – 2, воўк – 1, казуля – 1, чарапаха – 1. З птушак 3 экзэмпляры невызначаная. Толькі ў 3 выпадках адзначалася наяўнасць непаленых касцей жывёлы (конь у Царахах II № 3 і буйная жывёла ў Даўборах № 4) [4, с. 132; 3, с. 204 – 205], у II групе могільніка Чарневічы быў адзначаны чэрап авечкі ў кургане з трунаспаленнем [14, с. 134]. У астатніх пахаваннях жывёлы былі спалены разам з нябожчыкамі.

Амаль усім хатнім жывёлам былі ўласцівы магічныя функцыі, таксама яны сімвалізувалі пэўныя з'явы прыроды (конь – рух сонца; сабака – вечер і навальніцу; певень – ачышчальны агонь; свіння – культ урадлівасці) [15, с. 265, 324, 377, 394]. Трэба звярнуць увагу на то, што парэшткі драпежнікаў прадстаўлены калечнасцямі. Гэтая з'ява тлумачыцца, што лапы з кішорамі дапамагуць нябожчыкам у пад'ёме на неба – гару [16, с. 9].

Апасля астывання месца спалення косці (іх іх частка) выбіраліся і транспартыраваліся да месца пахавання альбо пакідаліся на месцы, калі тут збіраліся насыпцы курган. У якасці транспартнай тары маглі выкарыстоўвацца берасцяныя карабы, што назіралася на Смаленічыне [17, с. 226], на тэрыторыі Полацкай зямлі рэшткі такога кораба зафіксаваны толькі ў кургане № 16 Глінішча [4, с. 125]. У іншым выпадку магло выкарыстоўвацца глінянае начынне. У адным ляпіні гарычку, тыповым для КСПДК, можна прынесці 300 – 500 г касцей (вымярэнні рабіліся на прыкладах начыння з Глінішча, Плусаў), што адпавядае вагі касцей з большасці насыпаў.

Адным з асноўных рытуалаў пахавальнага абраду з'яўляецца выпальванне месца будучага пахавання. Наяўнасць попельна-вугальных праслоек на ўзроўні мацерыка пад усім насыпам, альбо плям у месцах пахавання зафіксавана ў 118 курганах, адсутнасць падобных слядоў – у 36. Для розных форм размяшчэння парэшткаў у працэнтных сужносціх выпальванне падэшвы кургана складае:

- I. Пахаванне размешчана на паверхні насыпу – 75 %;
- II. Пахаванне знайдзена ў насыпу – 63 %;
- III. Пахаванне зроблена на ўзроўні гарызонта – 90 %;
- IV. Пахаванне знаходзіцца ў мацерыковай ямцы – 93 %.

Як бачна, найменшая колькасць папярэдняга абпальвання месца ўзвядзенія кургана адпавядае II форме пахавальнага абраду, аднак для гэтых курганоў характэрна наяўнасць слядоў попельна-вугальных праслоек у насыпу на ўзроўні пахавання. Выпальванне месца пахавання звязана з агульной верай інда-еўрапейскіх народаў у ачышчальную силу агню.

Наступным этапам з'яўляецца размяшчэнне прынесеных парэштак на надрыхтаваную пляшоўку. Для IV формы характэрна пасуповае змяншэнне колькасці ямак з цягам часу (ад 75 % у канцы VIII – IX ст. да 17,4 % у X – пач. XI ст.). Тая ж тэндэнцыя назіраецца і ў памяншэнні глыбіні ямак нават к X - пач. XI стагоддзя частка з іхробіца не ямкамі а наглыбленнямі ў گрунце. Памеры ямак не залежаць ні ад полу, ні ад заможнасці пахаванага. III форма, наадварот, у канцы VIII – IX стагоддзі прадстаўлены толькі некалькімі, верагодна, упускнімі пахаваннямі, а да пачатку XI стагоддзя складаў 44 % ал агульной колькасці курганоў з крэмацией.

Спіцыфікай пахавальнага абраду II формы з'яўляецца наяўнасць пахаванняў, спецыяльна змешчаных на падсыпках, і збудаванне драўляных канструкцый. Асобнымі відамі гэтага тыпу абраду можна лічыцца падзахаванне парэшткаў у існуючыя курган. Без уліку падзахаванняў сітуацыя з II формай нагадвае папярэднюю, калі ў канцы VIII – IX стагоддзі працэнт пахаванняў гэтага тыпу зусім нязначны (7,4 %), а ў наступныя перыяд адносна роўны (36 %).

Звычайна падсыпка рабілася з того ж گрунта, што і сам курганы насып, вышыня яе не залежыла ні ад храналагічнага перыяду, ні ад статуса нябожчыкаў. Часам у аснаванні курганоў прасочваюцца невялікія праслойкі белага пяску, на якіх распальваліся ачышчальныя вогнішчы і затым рабілася праслойка, аднак ніколі само пахаванне на размяшчалася на гэтай праслойцы.

У час будаўніцтва кургана ў насып маглі змяшчацца дапаўнільныя каменныя і драўляныя канструкцыі, аднак гэта з'ява не была шырока распаўсюджана. Паміж каменных канструкцый можна вызначыць некалькі тыпуў: I. Стосы камянёў зафіксаваны ў 8 курганах. Будаваліся яны ў асноўным з краю насыпу, колькасць камянёў складала ад 5 да некалькіх дзесяткаў. Функцыянальнае прызначэнне меў толь-

кі адзін стос у Селішчы, на якім стаяў гаршчок [18, с. 206]. 2. Невялікія па памерах вымасткі. Знойдзены ў 2 выпадках. 3. Агароджы вакол вогнішча – 2. 4. Камяні пакладзеныя ў насып без пэўнай сістэмы: па краях пахавальнай пляцоўцы – 2. Да гэтай катэгорыі можна аднесці і каменны жорнаў з кургана № 3 у Дарахах II [4, с. 132], жорны заўсёды надзяляліся магічнай сілай і выкарыстоўваліся на пазнейшых могілках у якасці аснаванняў для крыжкоў. Каменныя канструкцыі сустракаюцца ва ўсіх храналагічных групах, і іх наяўнасць не залежыць ні ад тыпу абраду, ні ад полу пахаванага.

Драўляныя канструкцыі сустракаюцца толькі з IV тыпам абраду. Тут вылучаюцца слупавыя і зрубныя канструкцыі. Слупавая канструкцыя выяўлена толькі на могільніку Сукалі II курган № 3 [19, с. 44]. Падобны абраш назіраўся на могільніку культуры доўгіх курганоў Пацерліцы I (Наўгародскай вобл), дзе слупавую канструкцыю звязаюць з умацаваннем спенак насыпу ў час яго збудавання [20, с. 178].

Амаль усе зрубныя канструкцыі прадстаўлены аблапленымі ў 1 – 2 вянкі, якія выконваюць функцыю агароджаў вакол пахавання. Выключэннем з'яўляюцца курганы, дзе пахаванні размешчаны вышэй зрубаў, некранутага агнём з 5 вянкоў у Азярцы № 1 і аблапленага з 2 вянкоў у Любасне № 2 [4, с. 173; 19, с. 46].

Курганы са зрубнымі канструкцыямі ў 1 – 2 вянкі «церамкамі» былі распаўсюджаны на тэрыторыі рассялення дрыгавічоў [21, с. 33], аднак у большай ступені з інгумацый. Курганы ў Азярцы ўтрымліваюць харэктэрныя для КСІЦДК інвентар і не з'яўляюцца помнікамі дрыгавічоў, але зрубы тут маглі будавацца пад уздзеяннем гэтай традыцыі. Пахавальны абраш у Араве № 1 і Сінчуках № 2 [22, с. 51] могуць быць звязаны з Роменска – Боршаўскай традыцыяй змяшчаньня парэшткі крэмациі ў урны і размянічаньня іх у драўляных агароджах [23, с. 139, 141].

Апошніяй стадыяй з'яўляецца насыпанне альбо дасыпанне курганнага насыпу, калі ён набывае канчатковую форму. Большасць насыпаў мае паўсферычную форму і памер 5 – 8 м. Паводле палаўога прызнака мужчынскія і жаночыя курганы не маюць істотнай розніцы, аднак трэба адзначыць што насыпы з пахаваннямі жаночын не дасягаюць дыяметра больш за 10 м. Паміж круглымі курганамі больш за 10 м ёсць пахаванні нябожчыкаў з высокім сацыяльным статусам (Азярцо № 1; Банонь № 7), аднак заможных памерных маглі хавацца і ў курганах сярэдніх памераў (Вітунічы № 2). Больш рэдкімі з'яўляюцца насыпы падоўжанай формы. Найбольшая іх колькасць канцэнтруеца на могільніках канца VIII – IX стагоддзя, на могільніках іншых храналагічных груп падобная насыпь не складаюць большасці, аднак вялікія падоўжаныя курганы працягвалі будавацца і ў другой палове X стагоддзя. У падоўжаных курганах сустракаецца абраш усіх тыпаў. Истотным адрозніваннем падоўжаных курганоў на тэрыторыі Полацкай зямлі ал Смаленскіх з'яўляецца адсутнасць паэтапнасці ў насыпанні надбнага насыпу, калі яго даўжыня павялічваецца з кожным новым пахаваннем, што ўласціва менавіта смаленскім курганам [24, с. 34 – 35]. Аднак на тэрыторыі Полацкай зямлі амаль усе курганы падоўжанай формы будаваліся за адзін раз.

Яшчэ адной апошніяй дэталлю будаўніцтва кургана з'яўляецца выколванне ровікаў вакол насыпаў. Практычна не зафіксавана ровікаў вакол кургавоў з пахаваннямі ў мацерыковых ямках. Для III формы размяшчэння парэшткаў харэктэрна наяўнасць сегментападобных ровікаў, якіх налічваецца ад 1 да 4, у адзінковых выпадках разам з сегментападобнымі ровікамі прысутнічаюць ямападобныя. Выключна ямападобная форма ровікаў адзначана на могільніку Бірулі. Вакол курганоў з IV формай галоўным чынам фіксуюцца сегментападобныя ровікі, ямападобныя выяўлены толькі ў Бірулях, што з'яўляецца лакальнай асаблівасцю помніка. Вельмі рэдка сустракаюцца паўкальцавыя ровікі. У адным выпадку (Ігналіна № 1) зафіксаваны кальцавы ровік [19, с. 45]. Глыбіня ровікаў пязначная, звычайна 0,2 – 0,4 м, у адзінковых выпадках яна дасягае 0,5 м, шырыня звычайна складае 1 – 1,5 м. Слядоў попела і вуголля на дне ровікаў не фіксуецца, за выключэннем курганоў Бірулі № 112 і Вітунічы № 4, дзе сляды агню прысутнічаюць толькі ў адной яме. Мяркуючы па памерах ровікаў, яны выконвалі галоўным чынам рытуальную засцерагальную функцыю мяжы паміж месцам пахавання і светам жывых, так як зямлі, выкананай з ровікаў, у большасці выпадкаў недастаткова, каб насыпаць курган.

ЛІТАРАТУРА

1. Лихачёв, Д.С. Повесть временных лет / Д.С. Лихачёв. – М.; Л., 1950 (22). – Ч. I – II.
2. Рапов, О.М. Русская церковь в IX – первой трети XII в. Принятие христианства / О.М. Рапов. – М.: Высш. шк., 1988. – 414 с.
3. Покровский, Ф.В. Курганы на границе современной Литвы и Белоруссии / Ф.В. Покровский // Труды IX археолог. съезда в Вильне, 1893. – М., 1895. – Т. 1. – С. 166 – 220.
4. Штыхаў, Г.В. Крывічы / Г.В. Штыхаў. – Мінск: Навука і тэхніка, 1992. – 188 с.
5. Плавінскі, М. Раскопкі курганнага могільніка Мітты / М. Плавінскі, А. Плавінскі // Гіст.-археалаг. зб. – 2005. – № 20. – С. 122 – 130.
6. Вайцяховіч, А.В. Пахавальны абраш курганнага могільніка канца X – XII стст. каля в. Вітунічы Докшыцкага раёна Віцебскай вобл. / А.В. Вайцяховіч // Матэрыялы па археалогіі Беларусі. – 2007. – № 14. – С. 86 – 109.

7. Вайцяховіч, А.В. Пахавальныя помнікі каля вёскі Новыя Валосавічы Лепельскага раёна Віцебскай вобл. / А.В. Вайцяховіч // Матэрыялы па археалогіі Беларусі. – 2006. – № 12. – С. 89 – 102.
8. Кенсько, П.М. Элементы поясного набора из II курганной группы Витуничы / П.М. Кенсько // Матэрыялы па археалогіі Беларусі. – 2007. – Вып. 14. – С. 136 – 148.
9. Мурашова, В.В. Древнерусские ременные наборные украшения (X – XIII вв.) / В.В. Мурашова // Эдитуриал УРСС. – М., 2000. – С. 20.
10. Алешковский, М.Х. Курганы русских дружинников XI – XIII вв. / М.Х. Алешковский // Советская археология. – 1960. – № 1.
11. Фетисов, А.А. Функции стрел в погребальном инвентаре «дружинных курганов» / А.А. Фетисов // Российская археология. – 2004. – № 3. – С. 89 – 98.
12. Вайцяховіч, А.В. Курганны могільнік каля вёскі Новыя Валосавічы Лепельскага раёна Віцебскай вобл. / А.В. Вайцяховіч // Матэрыялы па археалогіі Беларусі. – 2006. – № 11. – С. 94 – 104.
13. Жарнов, Ю.Э. Животные в погребальном обряде курганов периода становления древнерусского государства / Ю.Э. Жарнов // СА. – 1991. – № 2. – С. 76 – 89.
14. Голубович, Е. Славянские поселения правобережной Дисны в Вилейском округе БССР / Е. Голубович, В. Голубович // Краткие сообщ. ин-та археологии СССР (КСИА). – 1945. – Вып. IX. – С. 126 – 137.
15. Афанасьев, А.Н. Поэтические воззрения славян на природу / А.Н. Афанасьев. – М., 1995. – Т. 1.
16. Зайкоўскі, Э.М. Месца вялеса ў дахрысціянскім светапоглядзе насельніцтва Беларусі / Э.М. Зайкоўскі // Дакл. XII міжнар. з'езда славістаў. – Мінск, 1998. – С. 3 – 9.
17. Шмидт, Е.А. О смоленских длинных курганах / Е.А. Шмидт // Славяне и Русь. – М.: Наука, 1968. – С. 224 – 229.
18. Сербаў, І.А. Археолёгічныя помнікі Вушанкага р-ну, Полацкай акругі / І.А. Сербаў // Запіскі аддзелу гуманітарных навук. – Менск, 1930. – Кн. 11: Працы археалагічнай камісіі. – Т. II. – С. 200 – 211.
19. Сергеева, З.М. Курганы северо-запада Полоцкой земли / З.М. Сергеева. – М., 1996.
20. Меснянкина, С.В. Погребальный обряд культуры длинных курганов как источник по изучению язычества / С.В. Меснянкина // Тр. VI междунар. конгр. славянской археологии. – М.: Эдиториал УРСС, 1999. – Т. 5. История и культура древних и средневековых славян. – С. 177 – 185.
21. Лысенко, П.Ф. Драговичи / П.Ф. Лысенко. – Минск: Наука и техника, 1991. – 244 с.
22. Алексеев, Л.В. Раскопки курганов в Восточной Белоруссии / Л.В. Алексеев, З.М. Сергеева // КСИА. – 1973. – Вып. 135. – С. 49 – 55.
23. Седов, В.В. Восточные славяне в VI – XIII вв. / В.В. Седов. – М., 1982. – 326 с.
24. Енуков, В.В. Ранние этапы формирования Смоленско-Полоцких кривичей / В.В. Енуков. – М.: ААЭТІМ, 1990. – 262 с.

ЛЯПНАЯ КЕРАМІКА

І РЭЧАВЫ КОМПЛЕКС ВАКОЛЬНАГА ГОРАДА СТАРАЖЫТНАГА ПОЛАЦКА (ПА ВЫНІКАХ РАСКОПАК 2008 ГОДА)¹

канд. гіст. навук, дац. Д.У. ДУК
(Полацкі дзяржаўны універсітэт)

Прадстаўлены рэчавы комплекс з раскопа I (2008 г.) на Ніжнім замку Полацка (тэрыторыя найстараражытнейшага вакольнага горада). Прадстаўлены тыпалогія ляпнай керамікі з раскопа. Зроблена парапаўнай характарыстыка ляпнай керамікі раскопа I з ляпнай керамікай раскопаў на старажытным полацкім гарадзішчы і т. зв. селішчы-перадграддзі. Даецца характарыстыка ніжняга стратыграфічнага пласта раскопа I. Зроблена парапаўнай характарыстыка стратыграфіі найстараражытнейшага Полацка з сінхроннымі помнікамі Беларускага Падзвіння (Віцебскам і Лукомлем). Прадстаўлены вынікі радыёуглероднага датавання дрэва з ніжняга стратыграфічнага пласта. Зроблена выснова аб часе ўтварэння ніжняга пласта Полацка ў IX – X стагоддзях.

Уводзіны. У 2008 годзе на тэрыторыі Ніжняга замка (былы вакольны горад старажытнага Полацка) былі праведзены археалагічныя раскопкі. Раскоп I быў разбіты на плошчы 40 кв. м на т. зв. стрэлцы Ніжняга замка, г. зн. тэрыторыі, прылеглай да старажытнага полацкага гарадзішча. У выніку быў раскапаны культурны пласт з ляпнай керамікай і нешматлікім рэчавым комплексам, што дазволіла прыадчыніць таямніцу начатковай гісторыі Полацка.

¹ Работа выканана пры падтрымцы БРФФД-РГДФ, грант Г08Р014.